

УДК 070 [443.61+477](092)

Дзюба І.

НАПІВЗАБУТИЙ ЄЖИ ГЕДРОЙЦЬ

Анотація. Понад 50 років Єжи Гедройць очолював «Культуру», часопис, що відіграв історичну роль у формуванні поглядів насамперед польської еміграції (принаймні частини її), але також частини еміграції української, білоруської, російської, інших слов'янських і не тільки слов'янських народів – і не тільки їхніх еміграцій. Гедройць був автором концепції солідарної співпраці представників східноєвропейської еміграції - як прообразу майбутнього співжиття й політичного та культурного діалогу визволених від тоталітаризму народів Центральної та Східної Європи. Цю концепцію творили й інші видатні польські особистості, яких гуртував і надихав Гедройць. Оскільки та концепція ґрунтувалася на доконечній історичній потребі: відмовитися від за давнених взаємних претензій та антагонізмів, погодитися на розумні компроміси заради спільного добросусідського майбутнього, - вона зіштовхувалася з глухим або й відвертим спротивом консервативної частини кожної з діаспор. У цьому контексті виняткового значення надавав Єжи Гедройць польсько-українському порозумінню, що його він уважав засадничою передумовою стабільності та розвитку всієї Центрально-Східної Європи. Від 20-х – 30-х років Гедройць підтримував зв'язки з широким і різномірним колом українських діячів, серед яких бачимо і єпископа Григорія Хомишина, і керівників угодовської УНДО, і редактора «Діла» Івана Кедрина-Рудницького, і ідеолога націоналізму Дмитра Донцова, і емігранта з «Великої України» поета Євгена Маланюка. З «Культурою» були пов'язані такі видатні українські інтелектуали, як Іван Лисяк-Рудницький, Юрій Шерех (Шевельов), Ігор Костецький. У Франції Єжи Гедройць, за його свідченням, мав контакти з видавцем української енциклопедії Володимиром Кубійовичем. Тісно співпрацювали з колом «Культури» Борис Левицький і надзвичайно діяльний Богдан Осадчук.

Ключові слова: Єжи Гедройць, часопис «Культура», еміграція, літературний процес, мистецькі організації.

Інформація про автора: Дзюба Іван Михайлович, академік НАН України, Співголова Головної редакційної колегії «Енциклопедії сучасної України», радник Президії НАН України.

Dziuba I.

HALF-FORGOTTEN JERZY GIEDROYC

Abstract. For more than 50 years Jerzy Giedroyc has been the head of Culture, a magazine that played a historical role in shaping the views of Polish emigration (at least part of it), but also of the emigration of Ukrainian, Byelorussian, Russian, other Slavic and not only Slavic peoples - and not just their emigration. Giedroyc was the author of the concept of solidarity cooperation between representatives of Eastern European emigration - as a prototype of future coexistence and political and cultural dialogue freed from the totalitarianism of the peoples of Central and Eastern Europe. This concept was also created by other prominent Polish personalities who were brought together

and inspired by Giedroyc. Because the concept was based on a pressing historical need: to abandon long-standing mutual claims and antagonisms, to agree on reasonable compromises for the sake of a common neighborly future, it was confronted with the deaf or outright resistance of the conservative part of each of the diasporas. In this context, Jerzy Giedroyc attached particular importance to the Polish-Ukrainian understanding that he regarded as a fundamental prerequisite for the stability and development of the whole of Central and Eastern Europe. From the 20's to 30's, Giedroyc maintained contacts with a wide and diverse circle of Ukrainian figures, including Bishop Hryhori Khomyshyn, the leaders of the UNDO, Dilo editor Ivan Kedrin-Rudnytsky, nationalist ideologist Dmitry Dontsov and the emigrant from "Greater Ukraine" poet Yevgeny Malaniuk. Such prominent Ukrainian intellectuals as Ivan Lysyak-Rudnitsky, Yuri Sherekh (Shevelyov), Igor Kostetsky were associated with Culture. In France, Jerzy Giedroyc, according to his testimony, had contacts with the publisher of the Ukrainian encyclopedia Volodymyr Kubiyovych. Boris Levitsky and the extremely active Bogdan Osadchuk also cooperated with the circle of "Culture".

Key words: Jerzy Giedroyc, Culture magazine, emigration, literary process, artistic organisations.

Information about author: Dziuba Ivan, member of The Academy of Sciences of Ukraine, Co-chair of the Main Editorial Board of the Encyclopedia of Modern Ukraine. Advisor to the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Dziuba I.

NA WPÓŁ ZAPOMNIANY JERZY GIEDROYC

Streszczenie. Przez ponad 50 lat Jerzy Giedroyc był redaktorem Kultury, czasopisma, które odegrało historyczną rolę w kształtowaniu poglądów przede wszystkim polskiej emigracji (przynajmniej jej części), oraz części emigracji ukraińskiej, białoruskiej, rosyjskiej, innych słowiańskich i nie tylko słowiańskich narodów. Ponadto Giedroyc był autorem koncepcji solidarnej współpracy przedstawicieli emigracji wschodnioeuropejskiej jako schematu przyszłego współżycia oraz dialogu politycznego i kulturowego między wyzwolonymi od totalitaryzmu narodami Europy Środkowej i Wschodniej. Tę koncepcję tworzyli też inni wybitni polscy działacze, których Jerzy Giedroyc zrzeszał i inspirował. O ile ta koncepcja była oparta o potrzebę zrezygnowania z zadawnionych pretensji i sporów, konieczność pogodzenia się i znalezienia kompromisów dla dobra wspólnej sąsiedzkiej przyszłości, napotkała ona ukryty albo i otwarty sprzeciw konserwatywnej części każdej z diaspor. W tym Jerzy Giedroyc upatrywał istotne znaczenie polsko-ukraińskiego pogodzenia i uważał go za zasadniczą podstawę stabilności i rozwoju całej Europy Środkowo-Wschodniej. W latach 1920-1930. Giedroyc utrzymywał kontakty z szerokim i różnorodnym kręgiem działaczy ukraińskich, wśród których — biskup Hryhorij Chomyszyn, naczelnicy UNDO, redaktor czasopisma Diło Iwan Kedryn-Rudnicki, ideolog nacjonalizmu Dmytrij Doncow, emigrant z „Wielkiej Ukrainy” poeta Jewhen Małaniuk. Z Kulturą byli też związani tacy wybitni intelektualiści ukraińscy, jak Iwan Łysiak-Rudnicki, Jurij Szerech (Szeweliow), Ihor Kosteki. We Francji Jerzy Giedroyc miał kontakty z wydawcą encyklopedii ukraińskiej Wołodymyrem Kubijowyczem. Ścisłe współpracowali z kręgiem Kultury Borys Łewycki i niezwykle czynny Bohdan Osadczuk.

Słowa kluczowe: Jerzy Giedroyc, czasopismo Kultura, emigracja, proces literacki, organizacje artystyczne.

Nota o autorze: Dziuba Iwan, członek Ukraińskiej Akademii Nauk, współprzewodniczący redakcji naczelnej Encyklopedii Nowoczesnej Ukrainy, radca Prezydium Ukraińskiej Akademii Nauk.

Зразу мушу пояснити це мотто, яке багатьом може здатися драстичним.

Як можна говорити про забутість або напівзабутість того, чиє ім'я у всіх на вустах, про кого говорять і пишуть шанобливо і з любов'ю, зокрема - не в останню чергу – і в Україні; чиє життя досліджене й описане; кому присвячені розлогі наукові праці й престижні міжнародні конференції?

Але тут маємо парадокс, і власне цей парадокс я і маю на увазі.

В інтелектуальній і політичній історії народів були мислителі й подвижники, які пропонували своїм народам новий, адекватніший погляд на самих себе, на своїх сусідів, а відтак і на світ. Народи цими своїми достойними синами здебільше гордяться, часом їх навіть поміщають у національний іконостас, більше того – можуть навіть, за нагоди, пригадати якісь їхні ідеї, - але ніколи або майже ніколи цими ідеями не керуються, віддаючи перевагу своїм хвилевим пристрастям та потребам. (Колись я написав велику статтю «Напівзабутий російський геній» - про Салтикова-Щедріна. Надрукувати її навіть у допутінській Росії не вдалося.) Прикладів такої забутості або напівзабутості в історії людства пребагато, але ми візьмемо лише кілька прямо причетних до нашого польсько-українсько-російського бермудського трикутника.

Скажімо, хто нині в «русском мире», та й навколо нього, надає вагу поглядам Герцена на польське й українське питання? Хто в нинішній Україні, в Росії та, мабуть, і в Польщі бере близько до серця титанічну «європеїзаторську» роботу Михайла Драгоманова в Женеві, його вперту боротьбу з «внутрішніми турками» і зусилля консолідувати багатонаціональну політичну еміграцію з Російської імперії на принципах свободи думки, демократичного суспільного устрою – та суворой національної самокритики як передумови одного й другого?

З якими політичними й моральними колізіями доводилося стикатися Драгоманову, може показати хоча б один оцей епізод, описаний у спогадах Миколи Кулябка-Корецького під характерною назвою «Эмигранты и наивный миротворец». Коли Георгію Валентиновичу Плеханову запропонували взяти участь у редактованому Драгомановим «Вольном слове», той обурился: «Как, чтобы я стал писать с ним в одном журнале? Нет уж, увольте! Для меня Александр III более приемлем, чем этот профессор, находящийся во власти национальных предрассудков. Он не дорос до понимания прав человека». А того ж вечора в іншому колі Драгоманов говорив: «Нет, я не могу с этими мальчишками-чернопередельцами: знают ли они, что такое права человека?» (Михайло Драгоманов у спогадах). - К., 2012, с. 209),

Схожі колізії випадали й на долю Герцена, як, мабуть, і багатьох великих емігрантів. А тим часом і Герцен, і особливо Драгоманов (часто згадуваний у листуванні Івана Лисяка-Рудницького з Гедройцем) – у певному сенсі предтечі Єжи Гедройця.

Як були його предтечами – причому вже в зовсім прямому сенсі – і польські політичні втікачі й емігранти в Парижі 30-х років XIX століття. Ті з них, які створили гурт під драстичною назвою «Умань», кидали виклик – не в останню чергу – й своїм землякам. Перед ними була стіна упереджень, стійка національна традиція. Але

була в Польщі й інша традицію – та, яку плекали поети т.зв. «української школи». Та, в якій народилося гасло Йоахіма Лелевеля «За нашу і вашу свободу». А потім та, яку розвинув Леон Василевський, поборник порозуміння між поляками, українцями й литовцями, автор книжки «Україна та її проблеми». До якої причетний близький Гедройцю Влодзімеж Бончковський, що в складний для наших народів період між двома війнами видавав «Польсько-український бюлетень». Я б хотів назвати ще одного світлого – на мою думку – чоловіка, але не називатиму, боюсь: бо це марксист, засновник Польської комуністичної партії, а в 20-і роки минулого століття – ректор Комуністичного університету національних меншин Заходу Юліан Мархлевський. До речі – а навіть якщо й не до речі, – коли порівняти погляди Юліана Мархлевського на політику Польської держави щодо національних меншин, то побачимо багато спільного. Але про це я мовчу. Натомість скажу про людину, чий високий дух служіння справедливості і чию близькість до України також згадую, коли думаю про Єжи Гедройця. Ця людина – Кароль Войтила, поет від Бога, який став Уселенським архієреєм Іваном Павлом II. Хоч Єжи Гедройць, не будши клерикалом, більшого значення в польській історії надавав «Солідарності», але ролі Івана Павла II не заперечував. Його ж, Папи, ставлення до України тут має бути згадане, як і його розуміння інших народів.

Понад 50 років Єжи Гедройць очолював «Культуру», часопис, що відіграв історичну роль у формуванні поглядів насамперед польської еміграції (принаймні частини її), але також частини еміграції української, білоруської, російської, інших слов'янських і не тільки слов'янських народів – і не тільки їхніх еміграцій. Гедройць був автором концепції солідарної співпраці представників східноєвропейської еміграції – як прообразу майбутнього співжиття й політичного та культурного діалогу визволених від тоталітаризму народів Центральної та Східної Європи. Цю концепцію творили й інші видатні польські особистості, яких гуртував і надихав Гедройць: Юліуш Мєрошевський, Єжи Стемповський, Юзеф Лободовський; з Нью-Йорка озивалися Юзеф Вітлін, Чєслав Мілош (хоч цілковитої згоди між ним і Гедройцем не було), Олександр Герц, російський історик Міхал Гелєр.

Оскільки та концепція ґрунтувалася на доконечній історичній потребі: відмовитися від задавнених взаємних претензій та антагонізмів, погодитися на розумні компроміси заради спільного добросусідського майбутнього, – вона зіштовхувалася з глухим або й відвертим спротивом консервативної частини кожної з діаспор. Можна уявити, скільки гіркоти й болю коштувало це Гедройцеві та його друзям. Однак він і далі докладав зусиль до порозуміння, і вони не були марними. Великою мірою тому, що їм передувала мужня праця з критичної переоцінки польської історії та широка й вільна розмова про становище тогочасної Польщі, її проблеми й перспективи. Власне, це був головний зміст «Культури», це була найбільша тривога Гедройця та його кола, і саме це надавало інтелектуальної та моральної ваги його діалогові з інонаціоналами.

У цьому контексті виняткового значення надавав Єжи Гедройць польсько-українському порозумінню, що його він уважав засадничою передумовою ста-

більності та розвитку всієї Центрально-Східної Європи. Ще за молодих літ, буди урядовцем – або, як він каже в «Автобіографії...», хлопчиком на побігеньках у Міністерстві юстиції, а потім у Міністерстві промисловості й торгівлі. - він зацікавився Україною, насамперед Гуцульщиною – як з господарського, так і з культурного погляду. Його тривожить відсутність продуманої політики Польської держави щодо національних меншин; т.зв. санацію вважає згубною для майбутнього Польщі. Про це писатиме в газетах «Бунт млодих» і «Політика», редактором яких був. Якийсь час покладає надії на федералістичні ідеї Пілсудського, але, каже з прикрістю, сам Пілсудський невдовзі від них відмовився.

Від 20-х – 30-х років Гедройць підтримував зв'язки з широким і різнорідним колом українських діячів, серед яких бачимо і єпископа Григорія Хомишина, і керівників угодовської УНДО, і редактора «Діла» Івана Кедрина-Рудницького, і ідеолога націоналізму Дмитра Донцова, і емігранта з «Великої України» поета Євгена Маланюка. З «Культурою» були пов'язані такі видатні українські інтелектуали, як Іван Лисяк-Рудницький, Юрій Шерех (Шевельов), Ігор Костецький. У Франції Єжи Гедройць, за його свідченням, мав контакти з видавцем української енциклопедії Володимиром Кубійовичем. Тісно співпрацювали з колом «Культури» Борис Левицький і надзвичайно діяльний Богдан Осадчук. Єжи Гедройць довіряв своїм українським друзям та прихильникам і радо користувався з їхніх порад. Так, за порадою Івана Кошелівця він друкував вірші Василя Симоненка. Не без впливу українців з'являлися матеріали про Миколу Скрипника, Йосипа Сліпого, про голодомор (незвична для тодішньої європейської преси тема), про спекуляції навколо нібито участі українців у придушенні Варшавського повстання.

Серед українських біженців на Заході в часи діяльності Гедройця були яскраві постаті, але політично рівнозначних з ним важко когось назвати. Навіть «Сучасність», редагована Кошелівцем, за всієї своєї важливості, не мала того масштабу, що «Культура». В заокеанській еміграції схожий курс на консолідацію через тверезу національну самокритику пропонував видатний філософ Микола Шлемкевич у своєму часописі «Листи приятелів», але його діяльність, з різних причин, не мала того масштабу, що Гедройцева. До речі, в нинішній Україні Микола Шлемкевич не «напівзабутий», а сповна і твердо забутий, і ніяк не вдається видати не таку вже й багату його спадщину.

Трохи більше пощастило Іванові Багряному, хоч він відомий у нас радше як поет і романіст, тоді як його політична публіцистика, його мужнє протистояння донцовському націоналізмові, його ідея об'єднавчого «територіального» патріотизму замість згубного на його думку, роз'єднувального «філологічного» патріотизму, залишаються дуже актуальними і для нинішньої України, як і вся ідеологія створеної ним УРДП – Української Револьюційно-Демократичної Партії (вона виявилася найживучішою серед партій заокеанської української еміграції, а її газета «Українські вісті», що проіснувала більш як півстоліття, залишається справжньою енциклопедією українського політичного й культурного життя у вигнанні). Мабуть, не випадково яскраве гроно діячів УРДП тяжіло до паризької «Культури», і саме одному з

них, Юрію Дивничу-Лавриненку, Єжи Гедройць, за рекомендацією Юрія Шевельова, запропонував упорядкувати фундаментальне видання заборонених в УРСР творів письменників 20-30-х років, «подарувавши» йому і назву, яку придумав сам і яка стала знаменитою: «Розстріляне відродження». (Пошлюся тут на Юрія Барабаша, видатного українського літературознавця, колишнього директора Інституту світової літератури в Москві: «Започатковуючи видання в бібліотеці польського емігрантського часопису «Культура» грубезного тому творів української літератури 1917 – 1933 років, Єжи Гедройць одразу ж подбав про його назву. Вона мала «звучати ефектно», але непретензійно, з відтінком академізму, щоб «щоб полегшити проникнення за залізну завісу». Усім цим критеріям відповідала, на думку Гедройця, формула-метафора «Розстріляне відродження...» (Юрій Барабаш. Гоголь як інтертекст у простороні українського модернізму 20-х років...» - Слово і Час, 2018, № 1, с.3).

Книжка стала великою подією для всіх українських діаспор у світі (а згодом і для української культури взагалі), викликала масу відгуків. Слід додати, що й до цього, і після цього «Культура» радо друкувала твори українських письменників-емігрантів, і важко назвати когось із них, хто не звертався б особисто до Гедройця і не діставав від нього особистої ж обнадійливої відповіді.

У контексті провокативної тези про «напівзабутість» Єжи Гедройця хочу згадати ще два документи. Один із них – «Zarys manifestu demokratycznego». Власне. Документ добре відомий, друкований і передруковуваний, але не набула популярності теза про аморальність капіталізму, його неприйнятність не з економічних мотивів, а з мотивів людяності. Цікаво, що приблизно в той самий час український рух шістдесятників народжується як етичний протест проти тоталітарного режиму, і тільки згодом він політизується – через переслідування, яких зазнавав.

Також хочу згадати надруковану в «Культурі» (ч.5, 1977) «Декларацію в українській справі», яку підписали видатні представники різних емігрантських груп: Андрей Амальрік, Владімір Буковський, Юзеф Чапський, Єжи Гедройць, Наталія Горбанєвська, Густав Герлінг-Грудзінський, Юзеф Лободовський, Владімір Максимов, Тібор Мераї, Домінік Моравський, Віктор Некрасов, Александр Смоляр, Павел Тігрід. У Декларації дається характеристика особливостей радянського імперіалізму, якому властива певна гнучкість і який враховує різний рівень досягнутої підкореності підвладних народів: «Поляки, чехи та угорці мають незрівнянно більше можливостей для збереження своєї національної та культурної тожсамості, ніж українці, білоруси, балтійські та мусульманські народи. Перші підпадають під процеси советизації, але ще не русифікації». Але, наголошувалося далі, «долі і тих, і тих тісно переплетені: не буде по-справжньому вільних поляків, чехів чи угорців без вільних українців, білорусів чи литовців і, зрештою, без вільних росіян. Росіян, вільних від імперських амбіцій, росіян, що розвивають своє національне життя, поважаючи право на самовизначення інших націй.»

Тут слід сказати, що Єжи Гедройць добре знав і високо цінував російську літературу. Серед його улюблених авторів – Достоевський, Леонід Андреев, Блок, Бабель, Мандельштам, Розанов, Ремізов, цікавився він і новою російською філосо-

фією (кінця ХІХ – початку ХХ ст.), хотів видавати Пастернака. За його дорученням проф. Єжи Помяновський домігся видання у Варшаві журналу «Новая Польша», адресованого російській інтелігенції. Він – універсаліст і в політиці, і в культурі. Але його універсалізм, сказати б, захисний – захисний щодо загрожених народів та культур. Сам він так про це сказав (подаю в російському перекладі, за джерелом: «Моё отношение к русскому языку и русской литературе и поэзии было связано с защитным механизмом. Я предпочитаю русскую поэзию польской. Но при этом я очень боюсь, что русская стихия поглотит польскую» (Див.: Новая Польша, 2018, № 1, с. 68). Добре знаю, що це почуття інтимно близьке багатьом українським інтелігентам, які орієнтуються на універсальність.

Але «захисний механізм» спрацьовував у Єжи Гедройця і в складніших ситуаціях, коли доводилося на польські інтереси дивитися з погляду долі іншого, в чомусь історично залежного народу.

Тому в Декларації з»являється дуже важлива теза, над якою не всі задумувалися. Це особливо стосується припущення про «напівзабутість Гедройця». І звучить вона так:

«Не можна не згадати тут і кривд, що їх заподіяв Україні багатолітній польський імперіалізм».

Оце і є саме те, чого не хочуть знати ініціатори нинішнього кон'юнктурного загострення польсько-українських відносин. Знову витягнуто з історичного архіву й реанімовано міфологізовані уявлення про «східні кресли» як щось нібито й нині зобов'язливе, про «Східну Малопольщу» тощо. Невже повернемося на сто і двісті років назад? Навряд чи така грандіозна «ретроспектива» чи «реконструкція» комусь вдасться, але біди наробити може, і вже тепер скаламучує ту злагоду, яку спільними зусиллями витворювано протягом кількох десятиліть. У той час, коли Україні нав'язали війну на «східному фронті», комусь дуже треба, щоб Польща взяла участь у розгортанні другого фронту проти неї – від західних сусідів.

Що з цим робити? Тут є про що думати політикам і дипломатам. Але й інтелігенція обох народів – польського й українського – мусить дати собі раду в тій т.зв. війні «історичних пам'ятей», до початку якої вона причетна, але яка тепер виходить поза межі будь-якого інтелектуального чи морального контролю, - що турбує значну частину і польської, і української інтелігенції.

Отже, знову вічні питання: «хто винен?» і «що робити?». Вони взаємопов'язані. Відповіді на них немає, але їх не оминеш. Зацікавлені у злагоді інтелектуали пропонують різні підходи, з яких найвідоміші два. Перший – накласти добровільний мораторій, хоча б тимчасовий, на публічні дискусії навколо «політики історичної пам'яті» - хай фактичний матеріал вивчають і обговорюють історики, а там буде видно. Наче слушно й розумно. Та чи реально? Навіть якби політики й інтелектуали – уявімо! – домовились про такий мораторій, - яка суспільна інстанція контролюватиме його дотримання? І чи мала б ця уявна домовленість хоч якесь значення для невгамовної громади, особливо «інтернетівської», по обидва боки кордону? А саме голоси громади тут вирішальні. Безперспективно!

Другий підхід. Вичерпне, одверте і чесне обговорення всіх сторін проблеми, всіх виявлених фактів (залишаємо поки що осторонь питання про те, чи справді всі факти виявлено і хто як ними оперує). Оце, здавалося б вихід. Але як це виглядатиме на практиці?

Мив Україні маємо чималий досвід обговорення українсько-єврейських відносин у пресі й на різних конференціях. На науковому рівні й навіть міждержавному є високий рівень порозуміння. Але ж неминуче включається широка публіка, часом необізнана або й зовсім темна. З-поміж євреїв неодмінно знайдеться хтось, що не читав Жаботинського (а не читала його більшість, навіть ті, хто молиться на нього), забув історію і шанобливо оминаючи культурну Європу, окошиться на Україні, вважаючи саме її батьківщиною антисемітизму, а українців винними в усіх стражданнях євреїв. А з-поміж українців так само неминуче вихопиться той, хто нагадає євреям про їхній зиск, про їхню роль в організації чекістського терору та в інших бідах України. Можуть вискочити і в зворотному випадку: спочатку українська жертва єврейського засилля, а потім єврейська жертва українських жорстокостей. При чому і той, і той наводитимуть цифри і факти, говоритимуть (або кричатимуть) злостиво й непримиренно, голосом невідкладного й неблаганного історичного поррахунку. Отож у результаті юдофоб залишиться юдофобом, а українофоб – українофобом. Добре хоч, що аудиторія не з них лише складається.

Великою є ймовірність того, що так само буде й при масовому публічному обговоренні конфлікту двох «історичних правд» – польської та української. Якщо котрийсь поляк закидатиме українцям Хмельницького й Гайдамаччину, Бандеру й Волинську трагедію, то так само котрийсь українець згадає про польську колонізацію і магнатів, а навіть якщо не заглиблюватиметься в далеку історію, скаже про придушення Західно-Української Народної Республіки, про видану 1920 року у Відні «Криваву книгу» з описами не дуже людських вчинків польських окупантів, про те, що Польща не виконала рекомендації Ліги Націй щодо проведення плебісциту в Галичині, про політику «пацифікації», про заходи з колонізації Волині в 20-роки, про «шлюбівання волинське» Генрика Юзевського, про «Корпус охорони прикордоння» і т.д. і т.п. І вже не буде ні знання, ні часу, ні бажання згадувати ні про Сарматію, ні про Тимка Падуру, ні про легендарного козака Вернигору, героя творів польських поетів «української школи». ні про польських друзів солдата Тараса Шевченка в Оренбурзі, ні про польські революційні прокламації «Голос Шевченка з Сибіру», ні про Андрія Потебню, ні про «чудо на Віслі», коли українці допомогли полякам зупинити «конницю Будённого», ні про польсько-український похід для визволення Києва від більшовиків, ні про діяльність українських культурних інституцій у Варшаві в 20-30-і роки, ні... навіть про Єжи Гедройця.

Хоч саме про нього тут і годилося б згадати. Бо саме він запропонував дуже конкретний вихід із зачарованого кола «боротьби двох правд» і двох історій. Дуже конкретний спосіб. Спробую показати це на двох – теж дуже конкретних – прикладах. Але спочатку – про один епізод, який я вичитав у книзі Олі Гнатюк, чи не найгарячішого серед нас адепта польсько-української співпраці. Йдеться про

славетну польську співачку Рену Яросевич, з українського роду (Нижанківських і Ярославичів), чий шлях почався з українського музичного гурту Богдана Веселовського і яка згодом стала дружиною генерала Андерса. Невеличку розповідь про неї Оля Гнатюк закінчує сумним акордом – запитанням: «Чи залишили в душі співачки якийсь слід передвоєнна і воєнна минувшина, спільність польсько-українсько-єврейської долі? Чи зберегла артистка український молитовник для вояків східного обряду, виданий 1943 року заходами Єжи Гедройця, керівника Відділу преси і видавництв Пропагандистського департаменту Другого корпусу?» (Оля Гнатюк. Відвага і страх. - К. «Дух і літера». 2015. С.244). Була й така посада у далеко не кабінетного інтелектуала Єжи Гедройця.

Але вертаюся до тих прикладів, які я мав на увазі.

Перший приклад. Іван Лисяк-Рудницький у листі з Нью-Йорка від 1 серпня 1953 року пропонує надрукувати в «Культурі» важливий, на його думку, матеріал з архіву колишнього львівського воєводства, привезений кимось із утікачів, промову, певно антиукраїнську, такого собі полковника Мьодоновського, застерігаючись, що автентичність тексту доведена. На що Єжи Гедройць відповідає в листі від 7 жовтня 1953 року: «Дорогий Пане! (...) Мьодоновського не друкуватиму. Не тому, що сумніваюся в автентичності документа, а тому, що публікування таких пам'ятників глупоти не сприятиме, мені здається, тіснішим польсько-українським стосункам.» (Там само, с. 508).

Критерій чіткий – «пам'яткам глупоти» не місце в серйозних справах! Це ж нам адресована порада!

Другий приклад – з листа Єжи Гедройця до Івана Лисяка-Рудницького від 25 листопада 1970 року.

«Ваша запланована майбутня поїздка до Києва дуже мене цікавить, і, напевне, матиму велетенську кількість прохань. Тим часом звітую тільки одне. За повідомленнями, які дісталися до мене кілька літ тому з Польщі, за повідомленнями, зрештою, неперевіреними, виявлялося, що бібліотека Кременецького ліцею, яку після зліквідування Ліцею вивезли до Києва, все ще не розпакована і, як виявляється, не була знищена під час останньої війни. Що тут правда? Доходять до мене також звістки про надзвичайно складні культурні польсько-українські контакти. Польським дослідникам важко дістатися до матеріалів і документів колишнього Осолінеуму, що знаходяться в Академії наук у Києві, контакти треба погоджувати *via* Москву. Не можна зорганізувати обміну мікрофільмів і т.п. Думаю, було би добре, якби Ви дослідили ці речі під час свого найближчого перебування в Україні, і, мабуть, треба буде порушити цю справу публічно. Це, безсумнівно, був би великий крок уперед, якщо йдеться про нормалізацію стосунків між нашими народами» (Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950 – 1982 років. – К., «Критика», 2008. – С. 562 – 563).

Здається, коментарів тут не треба. А висновки зробити можна. Єжи Гедройць у найскладніших колізіях стосунків між нашими народами керувався одним мотивом: що добре і що недобре для наших народів, що усправедливує чи ні їхні

відносини. Не звинувачення, не викриття, не сенсації, не взаємні підловлювання, а пошук доброго для всіх, наскільки це можливо. Якщо керуватися не цим, то боротьба різних історичних пам'ятей та правд перетворюється на історичне безпам'ятство і заперечення майбутнього, на угоду «почварам минулого» (якщо вжити вираз Юзефа Лободовського). А з добрими намірами, з доброю волею, з добрим серцем можна сказати все, сподіваючись, що тебе зрештою зрозуміють. Принаймні так жив і діяв Єжи Гедройць. Нам є в кого вчитися. Тільки будьмо вдячними учнями. Не забуваймо ні імен, ні тим більше суті.